

ČO S REALITOU MENTÁLNEHO?

GALEN STRAWSON: *Mental Reality* (Mentálna realita). The MIT Press 1994, 337 s.

Vidieť paralelu medzi otázkou o predmete filozofie jazyka a otázkou o predmete filozofie mysle sa zdá celkom prirodzené. Ak filozofiu jazyka vymedzíme ako filozofické skúmanie istých všeobecných črt jazyka, spoločných črt jednotlivých prirodzených jazykov, ako úsilie objasniť vzťah jazyka k (vnútornému a vonkajšiemu) svetu atď., filozofiu mysle by sme mohli podobne charakterizovať ako filozofické skúmanie istých všeobecných črt mysle - spoločných črt jednotlivých prirodzených stavov mysle, ako úsilie objasniť vzťah mysle k (vnútornému a vonkajšiemu) svetu atď. Ako zaujímavý, a snád' nepreženie, ak poviem, že až paradoxný, sa ukázal fakt, že kým v rámci filozofického skúmania jazyka sa jeho status berie ako *fakt*, o ktorého existencii nik nepochybuje, v prípade filozofického skúmania mysle to tak nie je. S cieľom obísť nesporne komplikovanú a dotieravú *metafyzickú* otázku "Čo je myseľ?" sa veľká časť filozofov mysle od samého počiatku rozhodla tejto zavádzajúcej a staromódnej otázke vyhlásiť vojnu.

Vo svojej práci *Mentálna realita* Galen Strawson výstižne nazval úsilie "oslobodiť sa od metafyziky" ilúziou. Nech už je to zástanca introspekcionizmu, behaviorizmu, pozitivizmu, funkcionalizmu, eliminativizmu, inštrumentalizmu a pod., každý pristupuje k jej skúmaniu ako ku skúmaniu *čohosi*, a teda skryte alebo otvorene vypovedá o povahe toho, čo skúma. Ústrednú myšlienku práce vyslovil Strawson hneď v predslove: "Neobehaviorizmus sa mylí". Názor, podľa ktorého je mentálny život späť so správaním tak, že vzťah k správaniu sa stáva nepostrádateľným pri každom prístupe ku skúmaniu povahy mentálnych stavov a udalostí, je teda nesprávny. Podstatu svojej kritiky neobehaviorizmu sformuloval G. Strawson v odpovedi na tri fundamentálne otázky: 1. Akú úlohu zohráva vzťah k nementálnym fenoménom pri adekvátnom objasnení povahy mentálnych javov?, 2. Akú úlohu zohráva vzťah k všeobecne pozorovateľným javom pri adekvátnom objasnení povahy mentálnych javov? a 3. Akú úlohu zohráva vzťah k fenoménom správania pri adekvátnom objasnení povahy mentálnych javov? I keď na prvý pohľad pre veľkú časť filozofov mysle vyznievajú podľa G. Strawsona tieto otázky synonymicky, v skutočnosti to tak nie je. Druhá otázka nie je totožná s prvou, keďže nemožno vylúčiť existenciu nementálnych javov, ktoré nie sú potencionálne alebo verejne pozorovateľné; aj tretia otázku vyplýva z neadekvátneho stotožňovania prejavov správania s vonkajším pozorovateľným správaním. Ani prvú otázku nemožno zamieňať za tretiu, keďže správanie nemusí nevyhnutne zahŕňať nementálne javy. Ako argumentuje Strawson, veľká časť správania nie je verejne pozorovateľná - za predpokladu, že do správania zahrnieme aj vnútorné správanie, napríklad počítanie v duchu, vnútorné monológy či snívanie. Stotožnenie pojmu správania s pomenovaním vonkajšieho - verejne pozorovateľného správania pokladá Strawson celkom oprávnené za jeden z najväčších omylov filozofie mysle 20. storočia.

V rámci kritiky neobehaviorizmu stojí za pozornosť Strawsonova kritika jeho lingvistickej odnože - názoru wittgensteinovcov (ktorých názory Strawson obozretne nestotožňuje s názormi L. Wittgensteina). Ide o kritiku takého postupu pri objasňovaní povahy napríklad bolesti, v ktorom sa prechádza od použitia slova cez jeho význam až k povahe *toho*, čo vyslovujeme. Je to schéma prechodu od verejne pozorovateľného (jazyka) k odhaleniu povahy pocitu bolesti, teda *toho*, čím bolesť *je*. Zástancovia tejto schémy na otázky 2. a 3. odpovedajú pochopiteľne takto: pojem správania (verejne pozorovateľného) je nepostrádateľný pri objasňovaní povahy mentálneho, pretože zaujíma ústredné miesto v každej adekvátnej analýze povahy *jazyka* o mentálnom. Z faktu, že jazyk zohráva v intersubjektívnej komunikácii významnú úlohu a že učenie sa jazyku prebieha v jej rámci, však podľa Strawsona nevyplýva, že neobehaviorizmus má pravdu. Svoj argument ilustruje myšlienkovým experimentom s mimozemšťanmi. Planétu Sírirus obývajú bytosti - červenokožci, ktorí raz do roka pri splne svojho mesiaca obeľujú. Tento úkaz je pre nich tabu, majú zakázané na to čo i len pomyslieť, vzdorovať tomu však nedokážu. Trestom za ich "hriechne myšlienky" sú bolesti hlavy - ak myslia na spln, majú bolesti, no nikdy o tom nehovoria, pretože sa za svoje myšlienky hanbia. Na opis svojho pocitu či predpokladaného pocitu druhých nemajú žiadny *symbol*. Pocity bolesti nesprevádzajú žiadne pozorovateľné prejavy, červenokožci "trpia v tichosti". Jeden člen spoločenstva to nevydrží, napíše o tom knihu a oné pocity označí ako pocity "S". Všetci si knihu tajne prečítajú, vedia, čo symbol "S" znamená, napriek tomu, že sa ho nenaučili v kontexte verejne pozorovateľného. Zámerom experimentu je potvrdiť tézu, podľa ktorej na objasnenie povahy bolesti pojem bolesti nepotrebujeme. Privátna skúsenosť bolesti ako neprijemného pocitu, ktorý majú milióny ľudí, sa stáva faktom ich spoločnej skúsenosti (s. 243). S tým súvisí vymedzenie "mentálnej bytosti": B je mentálnou bytosťou vtedy a len vtedy, ak B je bytosťou prežívajúcou, t.j. bytosťou takého typu, že je tu niečo také ako byť touto bytosťou. Nemienim spochybňovať význam myšlienkového experimentu ako nástroja provokujúceho naše chápanie mentálneho, domnievam sa však, že v prípade odhalenia povahy skúsenosti, toho, aké je to prežívať to alebo ono, celkom dobre vystačíme s bežnou skúsenosťou. Tá nám navyše poskytuje príklady, v ktorých nie je prítomná žiadna navonok pozorovateľná zmena (napr. vo sfarbení kože). Jednoducho povedané, niekedy nevieme, čo sa odohráva "vo vnútri toho druhého" (a nemáme na mysli mozgové procesy), a ak nám to nejako nedá najavo, nikdy sa to nemusíme dozvedieť (detektor lži alebo hypnózu ponechajme bokom).

Z myšlienkového experimentu červenokožcov vyplýva takáto odpoveď na otázku 3: jazyk pochopený ako forma vonkajšieho a *vnútorného* správania nie je pre adekvátne objasnenie povahy pocitov nepostrádateľný.

Pocity však nepokrývajú celú sféru mentálneho, a preto Strawson považuje za nevyhnutné rozšíriť pojem správania o sféru vnútornej skúsenosti. Svoj postoj dokladá evolučným hľadiskom. Z pohľadu teórie evolúcie, tvrdí, že sa fyzikálne i mentálne aktivity formujú prírodným výberom, organizmy majú schopnosť využívať nepozorovateľné formy správania, podstatné pre získanie selektívnej výhody. Problématické je však určenie minimálnej podmienky mentálneho, ktorá súvisí s explicitnejším vymedzením pojmu skúsenosť. Ak budeme vychádzať zo Strawsonovho

vymedzenia skúsenosti (vnútornej alebo vonkajšej) ako *vedomej (uvedomovanej)*, narazíme opäť na problém určenia minimálnej podmienky vedomej bytosti. Rozšírenie pojmu správania o jeho vnútorné formy môže vytvárať dojem, že Strawson sa stáva neobehavioristom, keďže neobehaviorizmus je podľa neho nesprávny len potiaľ, pokiaľ zužuje správanie na vonkajšie - verejne pozorovateľné. To naznačuje aj odpoveď na otázku 2. a 3. Modifikácia pojmu správania nám nebráni uznať jeho úlohu pri objašňovaní povahy mentálneho, skúsenosti, resp. *reaktívnej činnosti* individua (s. 313) nie ako niečoho privilegovaného, ale len ako jedného z možných druhov tejto činnosti organizmu. V prípade pocitov však neobehaviorizmus zlyháva úplne.

V súvislosti s kritickou časťou Strawsonovej práce sa domnievam, že jeho jasná a brilantná kritika neobehaviorizmu nemôže nechať žiadneho z jeho súčasných zástancov ľahostajným.

Vráťme sa ešte k otázke nementálnosti, ktorú považuje Strawson za fundamentálnu otázku filozofie mysle. Tým sa hlási k názoru, podľa ktorého potreba odlišiť mentálne od nementálneho má zmysel. Otázku: "Aký je vzťah medzi mentálnymi a fyzikálnymi javmi?" formuluje ako otázku o vzťahu javov vedomej skúsenosti a fyzikálnych javov. Pri formulovaní vlastného metafyzického postoja k mentálnemu Strawson upozorňuje na vágnosť pojmu *fyzikálnych* javov i pojmu (vedomej) skúsenosti. Sám sa pokladá za prívrženca prevažujúcej tendencie súčasnej filozofie mysle, materialisticko-monistického názoru na povahu mentálneho (mentálne je existenčne a funkčne závislé od existencie a činnosti mozgu a CNS, existuje len "látka" fyziky, existuje jeden svet s rôznymi vlastnosťami - fyzikálnymi, mentálnymi; skúsenostné javy sú v končenom dôsledku javmi fyzikálnymi). Podľa Strawsona je možné, že fyzikálne zahŕňa viac, než pod ním v súčasnosti chápeme, a preto hovorí o agnostic-kom materializme (s. 99) a tvrdí, že súčasnú "deskriptívnu schému fyziky" musíme dramaticky zmeniť (s. 104). Aj keď sa podľa Strawsona môžeme myliť v tom, čo budeme rozumieť pod fyzikálnym, v prípade mentálneho a zvlášť skúsenostného sa myliť nemôžeme. Realitou pociťovania bolesti je práve jej skúsenostná povaha, to, aké je to bolesť prežívať. Námietku, podľa ktorej sa nám to "len" tak javí, no v skutočnosti môže ísť o *čosi* celkom odlišné, odmieta Strawson tvrdením: "Javenie samotné sa javí ako neeliminovateľná reálna vec." (s. 51).

Vo svojej práci vystihol tak Galen Strawson jedno z najmarkantnejších napätí súčasnej filozofie mysle vo vzťahu k objašnieniu povahy mentálneho, problému myseľ-telo: na jednej strane je to evolučne podmienená existenčná a funkčná závislosť mentálneho - skúsenosti od fyzikálneho (mozgu, CNS) a na strane druhej je to svojbytnosť a relatívna nezávislosť skúsenosti od jej podporných mechanizmov. Jadrom diskusií o metafyzickom statuse skúsenosti sa stáva objašnenie *relatívnosti* tohto vzťahu. Ako ho poníma Strawson? Ako možno zosúladiť materializmus s existenciou (mentálnej) skúsenosti? Fyzikálny svet existuje, "fyzikálny" je prirodzeným pojmom (natural kind), pokiaľ však ide o jeho povahu, môžeme sa myliť. Istá verzia monizmu je správna: napriek rozmanitosti existuje vo svete len jeden druh látky (stuff). Teória evolúcie podáva pravdivý (i keď neúplný) obraz o existencii ľudských bytostí a o ich mentálnych udalostiach. Aj Strawson podľa mňa módnemu úsiliu filozofov *naturalizovať*, a tak svoj postoj nazýva "naturalizovaným karteizianizmom".

Naturalizovaný postoj k mentálnemu vychádza z chápania mentálneho, skúsenosti ako prirodzených javov, ktoré vznikli v procese evolúcie. Karteziánsky (presnejšie) descartovský nádyh Strawsonovho postoja vyjadruje nespochybniteľnosť existencie mentálneho tak, ako ho poznáme z bežnej skúsenosti. Nezávisle od odlišnosti fenomenálnej skúsenosti to, ako sa nám veci javia, vytvára skutočnosť práve tým, že sa nám vonkajší a vnútorný svet nejako *javí*. Skúsenosť preto nie je podľa Strawsona o nič menej skutočná ako skala (s. 3). Podobne ako Descartes si je *existenciou* svojej skúsenosti vnútorného istejší (napriek tomu, že ich cesty k tejto istote sú rôzne), na rozdiel od Descarta však nepostuluje svojbytnú, *ontologicky relatívne* autonómnou realitu mentálneho, pretože by to protirečilo jeho materialisticko-fyzikalistickému obrazu sveta, ale relatívnu *konceptuálnu* autonómiu mentálneho. Tým podľa neho vydeľuje sfére mentálneho ako sfére skúsenosti miesto, ktoré jej patrí. Tak mu to aspoň našepkáva "triezvy naturalizmus" (sober naturalism), ktorý má napomôcť filozofii mysle vymaniť sa zo siete pozitivizmu sféry verejného, do ktorej sa v 20. storočí zamotala. Sieť tejto pavučiny je však taká pevná, že konštatovanie *konceptuálnej* autonómie reality mentálneho ju podľa môjho názoru pretrhnúť nedokáže. Ak je skúsenosť taká evidentná a skutočná ako skala, prečo by sme jej nemohli pripísať taký istý status - bytie *čohosi* jestvujúceho? Veriť v existenciu sveta, skúsenosti a neskúsenostných vlastností znamená podľa Strawsona veriť v existenciu *fyzikálnych* skúsenostných javov, javov *dištinkatívne* mentálnych. Prívlastok dištinkatívny znamená, že to, čo robí myseľ mysl'ou, mentálne mentálnym, je práve (vedomá) skúsenosť. Ale *ak* je skúsenosť fyzikálny jav, načo ju potom zaťažovať prívlastkom mentálna? Ak Strawson, ako píše, *verí* v realitu mentálneho, v realitu svojej bežnej skúsenosti a v to, že "všetky skutočne mentálne javy majú mentálny obsah" (s. 174), nevidím dôvod, prečo by pripísanie ontologického statusu *mentálnej* skúsenosti malo "ohroziť" *prirodzený* vznik a fungovanie mentálnych javov. Nejasnosti možno vznikajú preto, že Strawson rozlišuje dve skutočnosti: jedna je *skutočne* skutočnou - ontologickou fyzikálnou realitou a druhá *neskutočne* skutočnou - konceptuálnou mentálnou realitou. Ak je, ako píše Strawson, za existenciu fyzikálneho sveta "zodpovedná" jeho vlastná neverifikovateľná *viera* (s. 105), na základe *čoho* potom možno rozhodnúť, či aj v prípade existencie *tohto* sveta nejde o *konceptuálnu*, a nie ontologickú autonómnosť? Tým potvrdzuje nielen pochybnosť o "správnosti" materializmu, ktorú v práci naznačuje, ale navyše podľa môjho názoru aj fakt, že materializmus sa vo svojom chápaní mentálneho, opierajúc om sa o nespochybniteľnosť *ontologickej* existencie fyzikálnych vecí, stavov a vlastností, od svojho idealistického náprotivku takmer nelíši.

Silvia Gáliková

PhDr. Silvia Gáliková, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR